

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

İLƏHƏ XALƏDDİN QIZI VƏLİYEVƏ

**SƏDİ SANİ QARABAĞI ƏSƏRLƏRİNİN
TEKSTOLOJİ-FİLOLOJİ TƏDQIQI**

İxtisas: 5721.01

**Mətnşünaslıq, mənəvi-mədəni irsə dair qədim əlyazmaların
işlənməsi (tərcüməsi, tədqiqi və nəşrə hazırlanması)**

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2016

Dissertasiya işi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Farsdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Möhsün Zellabdin oğlu Nağısoylu

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru
Gülbəniz İbrahim qızı Babaxanlı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Alxan Bayram oğlu Məmmədov

Aparıcı təşkilat: AMEA Nəsimi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Müdafiə "3" iyun 2016-ci ildə saat "12:00"da AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun nəzdində yaradılmış Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi 26, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat "30" aprel 2016-ci ildə göndərilmişdir.

Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının elmi katibi,

ilahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru

Z. A. Əbilova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşma və zidiyyətlər, inteqrasiya və diferensiasiya əsri olan müasir dövrdə-XXI yüzillikdə xalqın mədəniyyətinin başlıca komponenti, həyatının ən doğru və fəlsəfi-ictimai- obrazlı inikası olan bədii ədəbiyyatın müəyyən mərhələsinə müstəqillik işığında, yeni baxış bucağından düzgün qiymət vermək həqiqət və obyektivliyin təsdiqi və ifadəsi üçün vacib və aktualdır. Bu baxımdan Azərbaycanın qədim və zəngin tarixi olan Qarabağ bölgəsinin XIX əsr ədəbi mühitinin və bu mühitin yetirmələri olan şairlərini bədii irsinin araşdırılması, elmi ictimaiyyətə təqdim edilməsi yaşadığımız dövrdə olduqca vacib və əhəmiyyətli məsələlərdən biridir.

XIX əsr Azərbaycan xalqının tarixində ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial durumu ilə seçilən xüsusi bir mərhələ olmuşdur. Bu dövr həm də özünün ədəbi-mədəni mühitinin zənginliyi, rəngarəngliyi ilə seçilir. Təzkirələrin verdiyi məlumata görə, XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitində yüzdən artıq şair yazıb-yaratmışdır. Buna baxmayaraq həmin şairlərdən cəmi bir neçəsinin əsərləri indiyədək nəşr olunmuş və onlara həsr olunmuş monoqrafiyalar yazılmış, az bir qismi haqqında isə yalnız məqalə həcmində qısa bilgiler verilmişdir. Məhz buna görə də Azərbaycanın əzəli torpağı olan Qarabağla bağlı bütün məsələlərin, o sıradan bu bölgədə yaşayıb-yaratmış bütün şairlərin ədəbi irsinin hərtərəfli araşdırılması və ədəbi ictimaiyyətə təqdim edilməsi böyük aktuallıq kəsb edir. XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin ən istedadlı qələm sahiblərindən, söz üstələrindən biri Sədi Sani Qarabağidir. Şairin bu gün əlimizdə olan "Divan"-ının əlyazma nüsxələri təsdiq edir ki, S.S.Qarabaği XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitində sayılıb-seçilən sənətkarlardan biri olmuşdur. Şairin ədəbi irsi indiyədək müəyyən qədər tədqiq olunmuş və əsərlərinin bir qismi işıq üzü görmüşdür.¹ Lakin bununla yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, şairin zəngin bədii irsinin tədqiqi istiqamətində indiyədək yerinə yetirilən işlər kifayət dərəcədə deyil və bu yöndə daha mükəmməl araşdırılmaya böyük ehtiyac duyulurdu. Məsələyə bu prizmadan yanaşdıqda aydındır ki, dövrünün istedadlı qələm sahiblərindən olan Sədi Sani Qarabağinin bədii irsinin hərtərəfli şəkildə

---

¹ Kərimov R. Sədi Sani Qarabağinin həyat və yaradıcılığı. Qəzəlləri. Bakı: Nurlan 2011

araşdırılmasının, xüsusilə də şairin əsərlərinin tekstoloji və filoloji yöndən tədqiqinin aktualığı göz qabağındadır.

Mövzunun tədqiq tarixi. XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin istedadlı yetirməsi olan Sədi Ocaqqulu oğlu Sani Qarabaği dövrünün tanınmış şairlərindən olsa da, onun bədii irsi uzun müddət tədqiqatdan kənar qalmışdır. Şair haqqında ilkin məlumat bu dövrün etibarlı mənbələrindən sayılan “Təzkireyi-Nəvvab” və “Riyazül-əşiqin” təzkirələrində rast gəlirik. Təzkirə müəllifləri Sədi Saninin istedadlı bir şair olduğunu qeyd etsələr də, onun əsərləri, hətta "Divan"ı haqqında heç bir konkret məlumat vermirlər. Şair haqqında bir qədər geniş məlumat verən və yaradıcılığına münasibət bildirən ilk tədqiqatçı XX əsrin əvvəllərində Salman Mümtaz olmuşdur. O, Sədi Saninin doğum tarixi və yeri, təhsilini Türkiyənin Amasiya şəhərində davam etdirməsi, Seyid Nigarinin şagirdlərindən və Natəvanın müasirlərindən olması barədə ilkin dəyərli bilgilər vermişdir. Salman Mümtaza məxsus bir əlyazma toplusunda Sədi Saninin ümumilikdə iyirmi bir şeri də verilmişdir.¹

Toplunun ilk səhifəsində “XIX əsrin şairlərindən Sədi” sözlərinin yazılmasından məlum olur ki, Salman Mümtaz digər el şairləri kimi, Sədi Saninin də bəzi şeirlərini nəşr etdirmək fikrində olmuşdur. Əfsus ki, repressiya qurbanı olan görkəmli tədqiqatçı bu arzusunu həyata keçirə bilməmişdir.

Sədi Sani Qarabağının ədəbi irsi haqqında f.e.n. Fazil Seyidov bir qədər ətraflı məlumat vermiş və 1966-cı ildə şairin seçilmiş əsərlərini nəşrə hazırlamışdır. O, Sədi Saninin həyatı haqqında təzkirəçilər səviyyəsində ümumi məlumat verməklə kifayətlənmiş, şairin anadan olma və ölüm tarixləri haqqında fikir söyləməmiş, Salman Mümtazın verdiyi məlumatla kifayətlənmişdir. Tədqiqatçı Sədi Saninin 139 qəzəlini, 1 qəsidə, 10 müxəmməs, 2 müstəzad, 1 tənris və Həsənəli xan Qaradaği ilə deyişməsini kitaba daxil etmiş, lakin onun çapı məqsədə uyğun sayılmamışdır. Nəzakət Məmmədli də “Nigarnamə” əsərinə yazdığı ön sözdə Sədi Saninin adını çəkərək, şairin Seyid Nigari ilə münasibətlərini qısaca açıqlamışdır.²

Sədi Sani haqqında daha geniş və mükəmməl məlumatı f.ü.f.d Raqub Kərimov vermişdir. Şairin AMEA Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə

---

¹ Salman Mümtaz. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu arxiv A34 (1) Fr-993

² N. Məmmədli. Ön söz // Mir Həmzə Seyid Nigari. Nigarnamə. Bakı: Elm və təhsil, 2012

olunan "Divan"ının nüsxələri və digər əlyazma toplularında olan şeirləri əsasında onun tərtib etdiyi "Sədi Sani Qarabağının qəzəlləri" kitabı bu sahədə ilk mükəmməl əsər hesab oluna bilər.¹ 222 səhifədən ibarət olan bu kitabda Sədi Saninin 190 qəzəli verilmişdir. Kitaba 68 səhifəlik ön söz yazan tədqiqatçı alim ilk dəfə olaraq Sədi Saninin qısa da olsa, elmi əsaslarla tərcümeyi-halını bərpa etmiş, tutarlı dəlillərlə onun doğum və ölüm tarixini dəqiqləşdirmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın başlıca araşdırma obyektı Sədi Sani Qarabağının AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində mühafizə olunan "Divan"ının əlyazmaları, şairin ayrı-ayrı təzkirə, cüng, bəyaz və fraqmentlərdə olan şeir nümunələri və son zamanlar Türkiyədə aşkarlanan "Divan"ının əlyazmasıdır.

Dissertasiyanın predmeti isə ümumilikdə şairin külliyyatına daxil olan bütün şeir nümunələrinin, o cümlədən "Divan"ının əlyazma nüsxələrinin müqayisəli tekstoloji və filoloji tədqiqindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işində başlıca məqsəd Sədi Saninin bədii irsini mükəmməl və hərtərəfli şəkildə araşdırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur.

- Sədi Sani Qarabağının yaşadığı dövrün, ədəbi mühitinin ümumi mənzərəsini vermək,

- Şairin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı bir sıra qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirmək,

- Şairin yaradıcılığının başlıca səciyyəvi xüsusiyyətlərini, poeziyasının mövzu və janr özelliklərini müəyyənləşdirmək,

- Şairin yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatı və klassik ədəbi irsdən bəhrələnmə dərəcəsini aşkarlamaq,

- Şairin "Divan"ının müxtəlif nüsxələrini müqayisəli tekstoloji araşdırmaya cəlb etməklə onun elmi-tənqidi mətnini hazırlamaq üçün zəmin yaratmaq,

- Şairin ayrı-ayrı əlyazma toplularında və cünglərdə olan şeirlərini müəyyənləşdirmək,

- Şairin poeziyasının sənətkarlıq xüsusiyyətlərini, poetik özelliklərini ortaya qoymaq.

---

¹ Kərimov R. Sədi Sani Qarabağının həyat və yaradıcılığı. Qəzəlləri. Bakı: Nurlan 2011

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya Sədi Sani Qarabağının ədəbi irsinin geniş və sistemli şəkildə tədqiqinə həsr olunmuş ilk müstəqil elmi araşdırma. Şairin həyat və yaradıcılığı onun yaşadığı dövrün ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni mühiti fonunda tədqiq edilmiş, həyatı ilə (xüsusilə də təvəllüd və ölüm tarixləri ilə) bağlı indiyə qədər mübahisəli qalan məsələlər yeni faktlarla dəqiqləşdirilmişdir. Dissertasiyanın əsas predmeti olan "Divan"-ın əlyazma nüsxələrinin, eləcə də cümlələrdə olan şeirlərinin tədqiqi müqayisəli tekstoloji və filoloji araşdırma əsasında həyata keçirilmişdir. S.S.Qarabağının "Divan"-ının bir əyazmasının son zamanlar Türkiyədə aşkarlanması, eləcə də araşdırmalar zamanı AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivindəki ayrı-ayrı qaynaqlardan əldə edilmiş yeni şeir nümunələrinin üzə çıxarılması onun ədəbi irsinin və müasirləri ilə yaradıcılıq əlaqələrinin geniş şəkildə öyrənilməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Beləliklə, tədqiqatın başlıca elmi yeniliyi Sədi Sani Qarabağının Türkiyədə aşkarlanmış "Divan"-ının yeni bir əyazmasının digər mövcud nüsxələrlə müqayisəli tekstoloji və filoloji yöndə araşdırmaqla şairin əsərlərinin düzgün variant əsasında nəşrə hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. İşin metodoloji əsası ədəbi şəxsiyyət və faktlara yanaşmada tarixilik prinsipi təşkil edir. Dissertasiyada sistemli araşdırma və tarixi-müqayisəli metodlardan, müasir ədəbiyyatşünaslığın əsaslandığı başlıca nəzəri-metodoloji təcrübə və müddəalardan istifadə edilmişdir. Çıxarılan nəticələr, əldə edilən elmi qənaətlər ədəbi və elmi məxəzlərə söykənərək Azərbaycan alimlərinin nəzəri-metodoloji fikirləri ilə əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatda Sədi Sani Qarabağının əsərlərinin tekstoloji və filoloji tədqiqi ilə yanaşı, şairin XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitindəki yeri və mövqeyi, poeziyasının səciyyəvi xüsusiyyətləri, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə müəyyən yenilik gətirməsi, şairlik istedadı geniş şərh olunduğu üçün onun materiallarından klassik Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə mütəxəssislər, ali məktəb tələbə və müəllimləri istifadə edə bilərlər. Ali məktəblərdə xüsusi kurs məşğələlərinin keçirilməsi, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair dərs vəsaitlərinin, tədris planlarının hazırlanmasında da dissertasiyadan elmi mənbə kimi istifadə etmək olar.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Farsdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsində yerinə yetirilmişdir. İşin əsas müddəaları, tədqiqat zamanı əldə

edilmiş yeniliklər Azərbaycanda və xaricdə nəşr edilən müxtəlif elmi məcmuələrdə, beynəlxalq elmi konfransların materiallarında dərc olunan elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN MƏZMUNU

Tədqiqatın birinci fəslə "Sədi Sani Qarabağının dövrü, mühiti, həyat və yaradıcılığı" adlanır və iki yarım fəslə bölünür.

Birinci yarım fəsilə Sədi Sani dövrünün ədəbi mühitinin ümumi mənzərəsi işıqlandırılır. Məlum olduğu kimi, XIX əsr Azərbaycan xalqının tarixində ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial durumun bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərlə seçilən bir mərhələ, özəl bir dönmə olmuşdur.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycanda ticarət və xırda sənaye sahələri sürətlə inkişaf etməyə başladı. Ölkənin bir sıra şəhərlərində, o cümlədən Şəki, Şamaxı, Lənkəran, Şuşa, Naxçıvan və digər yerlərdə ticarətin inkişafı geniş vüsət aldı. Bu baxımdan Şuşa şəhəri bir ticarət mərkəzi kimi təkcə Qarabağda deyil, Azərbaycanın başqa yerlərində, həmçinin bütün Qafqaz və Yaxın Şərqdə böyük şöhrət qazandı.

Ticarətin inkişafı Şuşanın bir ticarət mərkəzi kimi genişlənməsi, eyni zamanda, şəhərin mədəni-iqtisadi həyatına da ciddi surətdə təsir etmiş oldu.

XIX əsrin ikinci yarısında yazılı ədəbiyyatda aşiq poeziyası ilə yanaşı, qəzəl şeiri də geniş yayılır. Həmin dövrdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində "Əncüməni-şüəra"(Ordubad), "Fövcül-füsəha" (Lənkəran), "Beytüs-səfa" (Şamaxı), "Məcmüüş-şüəra" (Bakı) kimi ədəbi məclislər fəaliyyət göstərirdi. Belə məclislərdən ikisi Qarabağda-Şuşa şəhərində yaradılmışdı. "Məclisi-üns" 1864-cü ildə Mirzə Rəhim Fənanın təşəbbüsü ilə məclisin üzvü Hacı Abbas Ağahın evində fəaliyyətə başlamışdı. Burada M.R.Fəna, H.A.Ağahla yanaşı, Məmo bəy Məmai və Mirzə Ələsgər Növrəs də iştirak edirdi. Sonralar (1872) Xan qızı Natəvan məclisi hamiliyə götürmüş, məclisə toplaşanların sayı artmış, Mirzə Sadiq Piran, Ağa Həsən Yüzbaşov və b. şeirləşmələrdə iştirak etmişlər. Bilavasitə "Məclisi-üns"ün təsiri ilə bir qədər sonra Şuşada Mir Möhsün ağa Nəvvabın təşəbbüsü ilə "Məclisi-fəramuşan" və ya "Məclisi-xamuşan" adlı ikinci bir ədəbi məclis təşkil olunmuşdur.

Akademik Həmid Araslı orta əsr ədəbi məclislərinin iş prinsipini təsvir edərək göstərir ki, “ədəbi məclislərdə qədim məruf şairlərdən nümunələr seçilir və bütün məclis əhli tərəfindən nəzirələr yazılırdı. Eyni zamanda bu yazılan nəzirələr məclisdə müzakirə edilib, hansının daha müvəffəqiyyətli olduğu müəyyənləşdirilirdi. Bu cəhətdən məclisin işi bir növ ədəbi müzakirə səciyyəsi alırdı”¹. XIX əsrdə fəaliyyət göstərən ədəbi məclislərin fəaliyyət prinsipi də bu qayda üzrə idi. Lakin XIX əsr şairləri özlərinin dünyagörüşləri ətrafında baş verən hadisələrə fəal münasibəti ilə orta əsr şairlərindən köklü şəkildə fərqlənirdilər.

Bu dövr şairlərinin yaradıcılığında mövzu və ideya, məzmun və mündəricə rəngarənliyi özünü göstərirdi. Dünyada gedən ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni proseslər bu dövr şairlərinin şüuruna güclü təsir etdiyi kimi əsərlərində də özünün bədii ifadəsini tapırdı.

Qarabağda, xüsusilə Şuşada Azərbaycanın digər şəhərlərində olduğu kimi, elm və incəsənət, ədəbi fəaliyyətin müxtəlif sahələri genişlənir, daha da inkişaf edirdi.

Müqtədir tədqiqatçı Firidun bəy Köçərlinin dili ilə desək: “Şuşa şəhərinin ab-havasının təsirindən və torpağının bərəkətindən burada çox zürəfa, üdəba və şüəra vücuda gəlir. Belə ki, Şuşa qalası Zaqafqaziyanın Şirazi mənziləsində olub,ərbabi-zövqü səfa oymağı və əhli-hal və sahibidil yatağı olmuşdur”². Belə “əhli-hal” və qələm sahiblərindən biri də Sədi Sani Qarabaği idi. O, XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin istedadlı bir yetirməsi kimi, Azərbaycan və fars dillərini mükəmməl bilən, hər iki dildə gözəl şeir nümunələri yaradan, klassik Şərq, o cümlədən Azərbaycan poeziyasına dərinədən bələd olan istedadlı şairdir. Günümüzə qədər Sədi Saninin, eləcə də XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitində layiqli yeri olan onlarla şairlərin ayrı-ayrı məqalələrdə yalnız adları çəkilməmiş, ən yaxşı halda isə onların haqqında qısa bilgiler verilmişdir. Məhz buna görə də aydındır ki, bu şairlərin hər birinin ədəbi irsinin geniş təhlilinə bu gün böyük ehtiyac duyulmaqdadır.

Sədi Sani Qarabaği Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində canlanma və yüksəliş dövrü kimi əlamətdar olan, xüsusilə maarifçiliyin geniş vüsət aldığı, dramaturgiya, milli teatr və dövrü mətbuatın yarandığı və

---

¹ Araslı H. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı:ADU nəşriyyatı.1956.s.94

² Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə. II c. Bakı: Elm,1981,s 157

bir dönəm kimi ədəbiyyat tariximizə düşən XIX əsrin II yarısında yaşayıb yaratmışdır.

Yarımfəsildə Sədi Saninin müasirləri olan bir sıra Qarabağ şairləri (Məxfi, Xəzani, Həsənəli Xan Qaradaği, Bülbül və s) haqqında da qısa məlumat verilir. XIX əsrin birinci yarısında formalaşmağa başlayan Qarabağ ədəbi mühiti əsrin ikinci yarısında öz varlığını təsdiq etdi. Bu mühitin yetirmələri təkcə Azərbaycan məmləkətinin ayrı-ayrı regionlarında deyil, onun hüdudlarından kənar da tanınmağa başladılar. Əsrin əvvəllərində bəzi regionlarda, xüsusilə də Gəncə, Şamaxı və Ordubadda Qasım bəy Zakirin irsinə maraq göstərilir, onun təsiri ilə Qüdsi Vənəndi, Naci, Padarlı Abdulla kimi şairlər satirik və lirik şeirlər yazırdılar. Baba bəy Şakir Şəki və Ağdaş şairləri ilə ədəbi yaradıcılıq əlaqələrinə girərək onlarla müşairələr təşkil edirdi. Əsrin ikinci yarısında isə bu missiyanı Qarabağda mövcud olan “Məclisi-üns” və “Məclisi-fəramuşan” ədəbi məclislərinin üzvləri öz üzərlərinə götürərək digər regionlarda fəaliyyət göstərən ədəbi məclis üzvləri ilə dostluq əlaqələri yaradır, onlarla ədəbi müsabiqələr təşkil edirdilər. Bunun bariz nümunəsi kimi “Məclisi-fəramuşan”ın ən fəal üzvlərindən olan Abdulla bəy Asinin “Beytüs-səfa” (Şamaxı) ədəbi məclisinin başçısı Seyid Əzim Şirvani ilə dostluq əlaqəsini göstərmək olar.

Sonrakı yarımfəsildə Sədi Saninin həyat və yaradıcılığı təhlil olunur. Sədi Sani ədəbi irsinin araşdırılması həm Qarabağ ədəbi mühitinin, həm də bütövlükdə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının daha dolğun və mükəmməl tədqiqi kimi qiymətləndirilməlidir.

Dissertasiyada Sədi Saninin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı bir sıra mübahisəli məsələlər dəqiqləşdirilmiş, indiyədək tədqiqatdan kənar qalan yaradıcılığındakı klassik üslub mənbələri müəyən edilmiş, lirikasında geniş yer tutan irfani görüşlərinin mahiyyəti açıqlanmış, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan "Divan" nüsxələri ilə Türkiyədən son zamanlar əldə edilmiş "Divan"ının əlyazma nüsxəsi tekstoloji və filoloji tədqiqata cəlb olunmuşdur.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində mühafizə olunan B. 1522/3696 şifrlı əlyazmasında Sədi Qarabağiyə aid iyirmi bir beytdən ibarət bir mənzumə verilmişdir. Mənzumə olduqca sadə və aydın bir dildə yazılmışdır.

Ey bizi sayıl olub eyləyən ilzam Ağalar,
Ey sualına cavab olmayan əncam Ağalar-

beyti ilə başlayan şeirin ilk misralardan onun Ağalar adlı şəxsə ünvanlandığı aydınlaşır. Giley tərzində qələmə alınan bu şeirdə şairin Ağalar adlı şəxsdən incidiyi hiss olunur. Dil və şeiriyyət baxımından həmin mənzumə Sədi Sani Qarabağının əsərlərinə bənzəsə də, mənbənin yazıldığı tarixin 1775-ci (1189) il kimi göstərilməsi şeirin ona məxsus olması fikrini qətiyyətlə inkar edir. Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan B-1251 və B-685 şirfli cümlərdə Sədi Qarabağiyə və Sədi Əfəndi Qarabağiyə aid edilən şeirlərə rast gəlirik. Həmin şeirlərin təhlili göstərir ki, bu şeirlər Sədi Sani Qarabağının yox, bu təxəllüslə yazan digər şairlərə məxsusdur. XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitində özünəməxsus yeri olan Sədi Sani və Sədi Qarabaği təxəllüsləri ilə şeir yazan daha bir şairimiz olmuşdur.

Sədi Ocaqqulu oğlu Qarabaği haqqında ilk mənbələrdə verilən məlumat olduqca məhduddur. Buna baxmayaraq, həmin bilgiler Sədi Saninin həyatını, onun anadan olma və vəfat tarixlərini, anadan olduğu yeri müəyyənləşdirmək, ədəbi fəaliyyəti haqqında müəyyən məlumat əldə etmək baxımından olduqca vacibdir. Məlumatların az olması ilə yanaşı, ilk mənbələrdə şairin anadan olma və vəfat tarixlərinin müxtəlif illər kimi qeyd edilməsi də həqiqəti üzə çıxarmaqda müəyyən çətinliklər yaratmaqdan əlavə onların dəqiqliyinə də müəyyən qədər şübhələr ortaya qoyur. Bu şübhəni aradan qaldırmaq və şair haqqında əsl həqiqəti üzə çıxarmaq üçün təzkirələrdə verilən hər bir məlumatı diqqətlə araşdırmaq olduqca vacibdir.

Sədi Sani haqqında ilk məlumat verən onun müasiri, Qarabağ ədəbi mühitinin tanınmış şəxslərindən olan Mir Möhsün Nəvvab olmuşdur. O, Sədi Sani dünyasını dəyişdikdən 12 il sonra tərtib etdiyi "Təzkireyi-Nəvvab" əsərində yazır: "Molla Sədi Qarabağ əhli olub, Cinli kəndindədir. İyirmi beş yaşlı cavan bir şəxs idi. Yuxarıdakı tarixdən (1309. İ.V) on iki il əvvəl rəhmətə gedib"¹. Nəvvabdan fərqli olaraq Müctəhidzadə onun iyirmi beş yaşında deyil, otuz beş yaşında dünyasını dəyişdiyini qeyd edir. Bu da şairin anadan olma tarixini 1841-ci il kimi söyləməyə əsas verir. Araşdırmalar göstərir ki, bu tarix daha dəqiqdir. Başqa bir mənbədə - Həsənəli xan Qaradağının "Təzkireyi-Qaradaği"sində verilən bir məlumat Sədi Saninin hələ 1879-cu ildə sağ olduğunu təsdiq edir.² Belə ki, Sədi ilə

---

¹ Nəvvab M.M. Təzkireyi-Nəvvab. Tərtibçi və nəşrə hazırlayan: Əkrəm Bağırov. Bakı: Şuşa, 1998, s.123

² Müctəhidzadə Riyazül-əşiqin. Çapa hazırlayan: Əkrəm Bağırov. Bakı: Azərbaycan, 1995,s120

yaxın dostluq əlaqəsində olan Həsənəli Xan Qaradağı mütəmadi olaraq onunla yaradıcılıq əlaqəsində olmuşdur. Onların arasında olan yazışmalar, mənzum məktub və deyişmələr bu dostluğu təsdiq edən tutarlı faktlar sırasındadır.

Beləliklə, Sədi Saninin anadan olma tarixinin Müctəhidzadənin göstərdiyi 1841-ci il kimi, ölüm tarixini isə Nəvvabın qeyd etdiyi 1879-cu il kimi qəbul etmək daha məqsədəuyğundur. Qeyd edək ki, şairin həyat və yaradıcılığını araşdırmış R.Kərimov da bu qənaətdədir və biz onun fikri ilə razılaşıırıq.

Mənbələrin verdiyi məlumata görə Sədi Sani vətəninə mükəmməl mədrəsə təhsili aldıqdan sonra Türkiyənin Amasiya şəhərinə gedərək orada məşhur təriqət başçısı və dövrün tanınmış alimlərindən olan Seyid Mir Həməzə Nigarinin yanında elm öyrənmişdir. Müctəhidzadənin: “Təhsilini başa vurduqdan sonra vətəni Qarabağa qayıtmışdır. ...əyyami-şəbablığında iktisabi-elmi-adab etmək üçün Osmanıyyə torpağında vaqe olan Amasiya bəldəsinə təşrif aparmış, o sərəməndə mərhum Hacı Mir Həməzə əfəndinin hüzuruna şərəfyab olub müəzzəməleyhin qulluğunda tərbiyə görmüş və darayi-füyuzati-elm olduqdan sonra Qarabağ torpağına övdət buyurmuş”¹ – qeydindən məlum olur ki, Sədi başqa məqsədlə deyil, yalnız elm öyrənmək, təhsilini davam etdirmək məqsədilə ora səfər etmişdir.

Sədi Ocaqulu oğlu Sani Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin Cinli kəndində mükəmməl mədrəsə təhsili almış və ərəb, fars dillərini öyrənmişdir. Hələ gənclik illərində elm öyrənməyə böyük marağı olan Sədi təhsilini artırmaq üçün XIX əsrdə Yaxın Şərqdə mədəniyyət mərkəzlərindən hesab olunan Amasiyaya gedərək orada dövrün görkəmli alimlərindən dərslər almışdır. Bir müddət sonra şair vətəni Qarabağa qayıdaraq mədrəsələrdə dərslər demiş və eyni zamanda mollalıqla da məşğul olmuşdur.

Özünə qarşı tələbkar olan şair həmişə yenilik axtarışlarında olmuş, köhnə şeirlərin onu qane etmədiyini, şövqə gətirmədiyini şeirlərində döndə-döndə qeyd etmişdir. O, bu tələblə müasirlərinə, şair dostlarına müraciət edərək yeni ruhlu şeir yazmalarını onlardan da tələb etmişdir:

---

¹ Müctəhidzadə Riyazül-əşiqin. Çapa hazırlayan: Əkrəm Bağırov. Bakı: Azərbaycan, 1995, s120

Şövrə gətirməz məni köhnə yazılmış qəzəl,
Kəs qələmi, tazədən bir qəzəl icad qıl.¹

Bu tələbkarlığın nəticəsi idi ki, şair şeirin məzmununda, onun formasında, hətta quruluşunda, strukturunda yeniliklər etməyə cəhd göstərmiş, mövcud şeir şəkillərinə əlavələr etməklə onu daha da oxunaqlı, axıcı etməyə çalışmışdır.

Özünəməxsus deyim tərzii, orijinal dialoq qurmaq məharəti ilə Sədi Sani şeirdə yüksək emosiya yaratmağı bacarır və özünəməxsus bu keyfiyyəti ilə oxucu qəlbini fəth edə bilirdi. Şairi oxucularına sevdiren başlıca cəhətlərdən biri də onun hər bir sözü yerində demək, lazımı ifadəni məqamında işlətmək məharəti idi.

Məsələn:

Pərişan eyləyən kimdir-dedim,cəmiyyət əhvalın?
Səba zülfün dutub təprətdi:Agah ol ki,budur.²

Və yaxud:

Çevirmiş meyli-qaşınla yüzini qiblədən mehrab,
Əbəs zahid durub mehrabə qarşı göftgu eylər².

Hər iki beyt şairin söz sənətindən, məcazlardan, xüsusilə də istiarədən məharətlə istifadə etdiyini açıq-aşkar şəkildə ortaya qoyur.

Şair İlahi eşqə sahib olan insanları dünyanın ən zəngin adamları hesab edir. O, hər bir kəsi bu amal uğrunda qarışqa kimi zəhmətkeş, inadlı olmağa səsləyir və bildirir ki, bu keyfiyyətə sahib olan kəs "Süleyman mülkü malına etina etməz". Çünki onun sahib olduğu İlahi eşq ən zəngin sərvətdir. Şeirin sonunda şair bir daha kədər, hüzn zülmətinin əsiri olmayacağını söyləyir. Çünki artıq onun sinəsi Allahın sərvəri Əlinin nurunun sarayıdır.

Klassik şeir janrları içərisində mövcud ənənəyə görə qəzələ üstünlük verən Sədi Saninin digər janrlarda yazdığı şeirlərinin olduqca az bir hissəsi günümüze gəlib çatmışdır. Bu şeirlərin ümumi səviyyəsindən hiss olunur ki, şair təkcə qəzəl janrında deyil, ümumiyyətlə, digər janrlarda da ən yüksək tələblərə cavab verə bilən əsərlər yaratmağa qadir olmuşdur. Ola bilsin ki, şairin digər janrlarda çoxlu sayda şeirləri olmuş, lakin müəyyən səbəblər üzündən onlar günümüze qədər gəlib bizə çatmamışdır.

---

¹ AMEA Əlyazmalar İnstitutu. Əlyazma: B-1232,v.34a

² AMEA Əlyazmalar İnstitutu. Əlyazma. B-123,v.22a

Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan B-1298 şifrlı cümgdə Sədi Saninin ümumi sayı yeddi olan qitə və rübailəri yer almışdır.

Klassik şeirin qəzəl, qəsidə, müxəmməs, müstəzad, müsəbbe, müsəddəs, rübai janrlarında uğulu əsərlər yaradan Sədi Sani qələmini heca vəznində də sınaaraq qoşma və təniz yazmışdır. Şairin tənizləri yüksək poetik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir və onun bu janrdə məhərətindən xəbər verir.

Sədi Sani yaradıcılığında dünyəvi şeirlərlə yanaşı, dini-təriqət mövzulu şeirlər də xüsusi yer tutur. XIX yüzilliyin ikinci yarısında təsəvvüf lirikası tənəzzülə uğrasa da, o, bir ənənə şəklində bəzi şairlərin yaradıcılığında hələ də davam etdirilməkdə idi. Təbii ki, bu dövrdə şairlər dini mövzuya, xüsusilə Kərbəla müsibəti və onunla bağlı hadisələrə öz əsərlərində xüsusi yer verir, islam dinini geniş şəkildə təbliğ edirdilər.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Kərbəla vəqəsi ilə bağlı şerlərə XIX əsr Şairlərinin əksəriyyətində rast gəlirik. F.Köçərli bu faktı həmin dövrdə yerli əhalinin bu qəbildən olan şerlərə daha çox rəğbət göstərməsi ilə izah edir¹.

Bir sıra tədqiqat əsərlərində Sədi Saninin təriqət şairi olmasına işarə vurulur. Bu qənaətə gəlməzdən öncə qeyd etmək lazımdır ki, Sədi Sani dövrünün məşhur təriqət başçısı Seyid Mir Həmzə Nigarinin şagirdi olsa da, sırf təriqət şairi kimi formalaşmamış, poeziyasında, ilahi eşqlə dünyəvi eşqi qarşılıqlı şəkildə verməyə nail olmuş və həm təriqət şairi, həm də dünyəvi şair kimi şöhrət tapmışdır. Şairin bu keyfiyyətləri özündə birləşdirməsi onun şeirlərini oxunaqlı etmiş, sevilməsi və şöhrət qazanması üçün zəmin yaratmışdır.

Dissertasiyanın II fəslı **"Sədi Sani Qarabağı əsərlərinin tekstoloji tədqiqi" adlanır və üç yarımfəsilə bölünür. Birinci yarımfəsildə** şairin əsərlərinin əlyazmalarının ümumi səciyyəsi verilir.

Sədi Saninin avtoqraf nüsxəsi hesab etdiyimiz B-1232/2855 şifrlı "Divanı"nın əlyazması AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda (ƏYİ) saxlanılır. Əlyazmanın xətti, səciyyəvi imla xüsusiyyətləri bizə belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir. Əlyazmada beytlərin sayı müxtəlifdir. Orta hesabla hər səhifədə beytlərin sayı 12-14 beytə bərabərdir. Əlyazmada ilk vərəq çatışmır. İstər ƏYİ-nin arxivində saxlanılan B-1298/2921 şifrlı ikinci nüsxədə, istərsə də şairin Divanının

---

¹ Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə. II c. Bakı: Elm,1981,s 326

Türkiyə nüsxəsi əsasında sözügedən "Divan"ın düşmüş səhifəsini bərpa etmək mümkün oldu.

Əlyazmanın əsas nüsxə, orijinal olmasını nəzərə alaraq tekstoloji müqayisə apararkən digər əlyazmalarda olan şeirləri ona nisbətdə müqayisə etmişik. Onu da qeyd edək ki, tədqiqat zamanı bu nüsxəyə üstünlük verilisə də, müəyyən məqamlarda burada nəzərə çarpan çatışmazlıqları, qeyri-dəqiqlik və qüsurları da aradan qaldırmağa çalışmışıq.

Bununla yanaşı, B-1232 şifrlı "Divan"da olan qəzəllərdəki ayrı-ayrı misra və beytlərin məsələn: "Zövqi-zülali-ləbini meynuş olan bilir"(vər.13^b) misrası ilə başlayan qəzəlin II beytinin birinci misrasının, "Olmaq belə həsrəti-məaş, gözdən axıtmaq qanlı yaş" misrası ilə başlayan şeirinin bütünlüklə 7-ci beytinin, "Çeşmin xumarlanmış asari- xab dutmuş" misrası ilə başlayan şeirin (vər.25^a) 5-ci beytinin yazılmadığı, yerinin boş saxlanıldığı da müəyyən edildi.

Sədi Sani "Divan"ının B – 1298 şifrlı nüsxəsi də Əlyazmalar İnstitutunun arxivində mühafizə olunur. 82 vərəqdən ibarət olan bu əlyazma ağ-saya kağızda eyni xətlə narın və aydın nəstəliq xətt ilə köçürülmüşdür. Nüsxənin son vərəqləri düşdüyü üçün onun katibi, yazıldığı yer və yazılma tarixi haqqında məlumat əldə edə bilmədik.

Sədi Sani "Divan"ının C-396/9349 şifrlı nüsxəsi təqribən 1946-1950-ci illərdə köçürülmüşdür. B-1232 şifrlı əlyazmada yol verilmiş qüsurların təkrarı, hətta 13b vərəqindəki "Olan bilir" rədifli qəzəlin yerinin bu nüsxədə də ağ buraxılması bu fikri bir daha təsdiq edir.

Araşdırmalar göstərir ki, Sədi təhsilini başa vurub doğma yurduna döndükdən sonar da Türkiyədəki dostları ilə əlaqəsini ömrünün sonuna qədər davam etdirmişdir. Bunu sübut edən bir sıra faktlar mövcuddur. Bunlardan ən başlıcası onun doğma vətəninə deyil, məhz Türkiyədə vəfat edib orada da dəfn olunmasıdır. Bu yaxınlarda professor Azadə Musayeva tərəfindən Sədi Saninin Türkiyə Milli Kitabxanasında saxlanılan "Divan"ının bir əlyazmasının aşkar edilməsi də dediklərimizi təsdiq edir. Xatırladıq ki, indiyədək diqqətdən kənar qalmış bu dəyərli əlyazmanın surəti A.Musayevanın şəxsi təşəbbüsü ilə Azərbaycana gətirilmişdir və hazırda AMEA Əlyazmalar İnstitutunun fondunda saxlanılır.

Bu əlyazmanı Sədi Sani "Divan"ının mükəmməl nüsxəsi hesab etmək olar. Çünki bu əlyazma AMEA Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanılan yuxarıda qeyd olunduğu kimi "Divan"ının digər nüsxələri əsasında tərtib olunsada, onlarda yol verilmiş qüsurlara burada rast gəlmirik. Bu kefiyyətləri nəzərə alaraq həmin əlyazmanın Sədi Sani irsini

öyrənmək baxımından çox dəyərli mənbə olduğunu cəsarətlə söyləmək olar.

B-4151/23270 şiffli nüsxə. Sədi Sani irsi ilə bağlı AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində mühafizə olunan bu cüng 35 vərəqdən (70 səhifə) ibarətdir.

Cüzi qüsurlarına baxmayaraq, Sədi Sani irsini öyrənmək baxımından cüng olduqca dəyərlidir və onu ilkin mənbə hesab etmək olar. Biz tədqiqat zamanı qeyd etdiyimiz keyfiyyətləri nəzərə alaraq, yeri gəldikcə ondan da bir mənbə kimi istifadə etdik.

İkinci yarımfişildə Sədi Sani Qarabaği “Divan”ının əlyazma nüsxələri geniş tekstoloji tədqiqata cəlb olunur.

Məlum olduğu kimi, filologiya elminin mühüm sahələrindən biri olan mətnşünaslığın əsas metodiki üsullarından biri hər hansı bir müəllifin əldə olan əsərlərinin nüsxə fərqlərini üzə çıxarmaq və onların üzərində tekstoloji müqayisə yolu ilə araşdırmalar aparmaqdan ibarətdir. “Nüsxə fərqlərini göstərmədən bu və ya digər bir tədqiqatçının mətn üzərində apardığı araşdırmalar, qəbul etdiyi mühakimələr və söykəndiyi üsullar haqqında müəyyən fikir söyləmək mümkün deyildir. Nüsxə fərqlərini mətnin elmi-məlumat aparatında göstərməmək, hətta dərindən tədqiq olunmuş mətnin nəşri sonrakı tədqiqatçıları əsas mətnin düzgün seçilməsini yoxlamaq imkanından məhrum edir”.¹

Şairin təkcə ayrı-ayrı cüng və bəyazlardakı şeirlərində deyil, hətta dövrün mötəbər sayılan mənbələrində olan şeirlərinin də təhrif olunduğuna, onlar üzərində müəyyən “düzəlişlər” aparıldığına təsadüf edirik. Bu təhrifləri aradan qaldırmaq və müəllifin şeirlərini onun özünün qələmə aldığı şəkildə ədəbi ictimaiyyətə təqdim etmək üçün araşdırmamızda istər nəşr kitablarında, istərsə də Sədi Saninin "Divan"ının ayrı-ayrı nüsxələri, təzkirə, cüng, bəyaz və fraqmentlərdə təsadüf etdiyimiz şeirlərini tekstoloji müqayisə yolu ilə tədqiqata cəlb etməyi qarşımıza məqsəd olaraq qoyduq və buna nail olmağa çalışdıq.

Sədi Sani Qarabaği “Divan”ının müxtəlif dövrlərdə tərtib edilmiş dörd əlyazma nüsxəsi günümüze qədər gəlib çatmışdır. Bunlardan üçü AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda, biri isə yuxarıda qeyd olunduğu kimi Türkiyə Milli Kitabxanasında saxlanılır. Bu nüsxənin surətinin əldə edilməsi ilə Sədi Sani Qarabaği "Divan"ının nüsxələrinin

---

¹ Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. Bakı: Nurlan, 2011, s 18

tekstoloji və filoloji tədqiqi imkanları bir qədər də artmışdır. Belə bir tədqiqatın aparılmasında məqsəd "Divan"ın hər bir nüsxəsinin ümumi səviyyəsini müəyyənləşdirmək və bu barədə müəyyən fikir söyləməkdən ibarətdir. Bunun üçün yuxarıda qeyd etdiyimiz dörd nüsxənin üçündən istifadə etməyi qərara aldıq.

Sözügedən fəsildə şairin "Divan"ının adı çəkilən nüsxələrində olan 177 qəzəlinin müqayisəli tekstoloji təhlili verilir. Burada həmçinin şairin digər janrlarada yazdığı şeirləri (tərcibənd, 24 müxəmməs və 1 təxmisi) müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Fəslin üçüncü yarımfəslində isə Sədi Saninin digər mənbələrdə olan əsərləri tekstoloji tədqiqə cəlb olunmuşdur.

Burada Sədi Saninin "Təzkireyi-Qaradaği", "Təzkireyi-Nəvvab", "Riyazül-aşiqin" təzkirələrində olan şeirləri müqayisəli şəkildə tekstoloji tədqiqata cəlb olunmuşdur.

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin yetirdiyi marifçi şair Həsənəli xan Qaradağının "Təzkireyi-Qaradaği" əsərinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda 509 vərəqdən ibarət M-310 şifri avtoqraf əlyazması saxlanılır. Bu əlyazmaya Sədi Saninin biri farsca, səkkizi isə azərbaycanca olan doqquz şeirini və onunla olan müşairəsi daxil edilmişdir. Ümumilikdə bu şeirlərdən beşinə (müşairə də daxil olmaqla) Sədi Saninin "Divan"larında rast gəlmədik.

Dövrünün tanınmış bu iki qələm sahibinin: Sədi Sani Qarabaği və Həsənəli xan Qaradaği arasında olan yazışmalar mənzum məktub və deyişmələr onların yaxın dost və məsləkdaş olduqlarını sübut edir. Hər iki sənətkarın yaradıcılığına yaxından bələd olan Salman Mümtaz bu amili xüsusi olaraq vurğulayaraq yazır: "... başqa şairlərdən çox onunla (Sədi Sani ilə - İ.V) yaxınlaşmağa meyl etmişdir. Hətta bir yerdə qəzəl və sair şeirlər yazarmışlarmış¹.

Bu baxımdan Həsənəli xan Qaradağının məcmuəyə daxil etdiyi müşairə olduqca maraqlıdır. Şairin müasirlərində böyük maraq doğuran bu müşairəni Mir Möhsün Nəvvab öz təzkirəsinə, Salman Mümtaz isə topladığı materialların sırasına daxil etmişdir. Bu müşairə tədqiqatçı alim Nəsrəddin Qarayev tərəfindən kiril əlifbasında tansliterasiya edilərək ilk dəfə "Poetik məclislər" kitabında ictimaiyyətə təqdim edilmişdir.² Bütün

---

¹ AMEA Əlyazmalar İnstitutunun arxivi:A-34(1) Fr.993,v.2

² Poetik məclislər. Tərtib edən: Nəsrəddin Qarayev. Bakı: Yazıçı, 1987, s 526

hallarda müəyyən cüzi dəyişikliklərlə müşairə 26 beyt həcmində verilmişdir. Sözügedən müşairə Həsənəli xan Qaradağının 2003-cü ildə nəşr olunmuş "Fələyin bir belə cövrü olacaqmış"adlı əsərində 24 beyt həcmində verilmişdir. Həmin kitabda orijinalda olan 25-ci və 26-cı beytlər ixtisar edilmiş, ayrı-ayrı misralarda söz və birləşmələr dəyişdirilmişdir.

Həsənəli xanın məcmuəsində Sədi Saninin yeddi beytdən ibarət "Məst-məst" rədifli bir qəzəli də verilmişdir.¹ Həmin qəzəl şairin B-1298 şifrlı divanında altı beyt, B-1232 şifrlı divanında isə burada olduğu kimi yeddi beyt həcmində verilmişdir.

Sədi Saninin sözügedən məcmuədə tərəcibənd şeir şəklində yazdığı doqquz bənddən ibarət bir "İstiqarnamə"si də verilmişdir.² Tekstoloji araşdırma nəticəsində məlum oldu ki, şairin "Divan" nüxsələrində olan variantla bu variant arasında bir o qədər də ciddi fərq yoxdur: topluda rədif kimi işlənən "məni" sözü şairin B-1298 şifrlı "Divan"ında "bəni" kimi, Türkiyə divanında da "məni" kimi verilmiş, V bəndin IV misrasındakı "həsrə" sözü orijinalda "şamə" kimi, həmin bəndin V misrasındakı "bəhri-cəlidən" birləşməsi B-1298 şifrlı "Divan"da "bəhri-cəlalın", VI bəndin VI misrasındakı "gül rəng" birləşməsi "gulzarın" kimi, IX bəndin IV misrasındakı "piri-muğan" birləşməsi "deyri-muğan" kimi, həmin bəndin IV misrasındakı "meyxaneyi-eşq" birləşməsi isə "peymaneyi-eşq" kimi verilmişdir. Qaradağının şeir toplusundakı variantı üzərində edilmiş cüzi söz və ifadə dəyişiklikləri son nəticədə şeirin ümumi səviyyəsinə, xüsusilə də onun məna və məzmununa ciddi xələl gətirməmişdir.

Sədi Sani irsinin günümüzə çatdırılmasında XIX əsr təzkirəçilərinin də müəyyən rolu olmuşdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, şair haqqında ilk məlumata Mir Möhsün Nəvvabın "Təzkireyi-Nəvvab" əsərində rast gəlirik. Nəvvabın: "Başqa şeiri də var, ancaq mən görməmişəm. Bu müşairəsi əlimə düşdü, onu da yazdım"³ ifadəsindən məlum olur ki, o, Sədi irsi ilə tam tanış olmasa da, bir şair kimi onu istedadlı qələm sahibi kimi qəbul etmiş və şairin əldə edə bildiyi şeirlərini təzkirəyə daxil etməklə kifayətlənmişdir.

---

¹ AMEA Əlyazmalar İnstitutu Həsənəli xan Qaradaği Təzkireyi Qaradaği.M-310/3, v.158a

² Yenə orada, v. 157a

³ Nəvvab M. M. Göstərilən əsər, s. 123

XIX əsrin mötəbər ədəbi mənbələrindən biri də Müctəhidzadənin “Riyazül-əşiqin” əsəridir. Müctəhidzadə bu əsərində Sədi Sani Qarabağının yeddi şeirini vermişdir ki, onlardan biri farsca, altısı isə azərbaycandır. Həmin şeirləri orijinala müqayisə edərək bəzi düzəlişlər etməyi vacib bildik. Belə ki, “Riyazül-əşiqin”də verilmiş “Keç” rədifli ilk şeirin birinci misrası – “Könül, gəl bu fəna dünyayı-dunun danəsindən keç” – orijinalda: “Könül, gəl bu fənayı - dəhri-dunun danəsindən keç” kimi, IX beytin I misrasındakı “saqi” sözü orijinalda “saqiya” kimi verilmişdir. Orijinalda - “Qalır dünyada dünya malı, yağma mali-dünyayı” kimi verilmiş V beytin I misrası “Riyazül-əşiqin”də dəyişdirilərək: “Qalır dünyada dünya malı, Sədi, olma çox talib”-kimi möhrbəndi şəkildə verilmişdir. Beləliklə, orijinalda yeddi beyt həcmində olan bu qəzəl “Riyazül-əşiqin”də ixtisar və düzəlişlərlə beş beyt həcmində verilmişdir ki, bu da naqis hesab olunur.

“Riyazül-əşiqin” əsərində verilmiş “Kim” rədifli qəzəlin II beytinin II misrasında işlənmiş “növ” sözü orijinalda yoxdur. III beytin I misrasındakı “bir olar” sözü çox güman ki, tərtibatçının səhvidir. Bu söz “bir olur” kimi deyil, “bərdar” kimi oxunmalıdır. Belə olduqda məna öz yerini tutur.

Müctəhidzadənin “Riyazül-əşiqin” əsərində verilmiş “Amədeəm” (Gəlmişəm) rədifli farsca şeirinə orijinal hesab etdiyimiz ilk mənbələrdən heç birində rast gəlmədik. Bu səbəbdən də həmin şeiri olduğu kimi Sədi Saninin külliyyatına daxil etdik.

Bu yarımfəsildə həmçinin A-105/8327 şifrli cüngdə və Salman Mümtazın topladığı fraqmentlərdə olan şeirlər də müqayisəli şəkildə təhlil olunur.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə **Sədi Sani əsərlərinin filoloji tədqiqinə** həsr olunmuşdur. Bu fəsil **iki yarımfəsildən** ibarətdir. Birinci yarımfəsildə Sədi Sani "Divan"ının əlyazma nüsxələrinin qrafik-orfoqrafik xüsusiyyətləri araşdırılır. Burada əvvəlcə sait səsləri ifadə edən qrafik işarələr təhlil olunur.

Klassik mətnlərdə olduğu kimi, Sədi Sani "Divan"ının nüsxələrində də səs əvəzlənməsini əks etdirən müxtəlif qrafik variantlar araşdırılır. Baş verən bu fonetik hadisə klassik dilimizdə imla sabitsizliyi, eyni sözlərin müxtəlif şəkildə yazılması və danışq dilimizdə səs əvəzlənməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Sədi Saninin "Divan" nüsxələrində belə hallara az da olsa təsadüf olunur.

"Divan" nüsxələrində ən çox d-t və q-x səs əvəzlənməsinə təsadüf edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, imla sabitsizliyi əksər əlyazmalarda olduğu kimi Sədi Sani "Divan"ının əlyazmalarında da bəzi sözlərin bir neçə qrafik variantda yazılması şəkildə müşahidə olunur.

Sədi Sani "Divan"ının T nüsxəsində çox zaman ismin hal şəkilçilərini bildirmək üçün hərfi işarə yazılmır. Çox nadir hallarda sözün sonuncu hərfi üzərinə həmmə işarəsi qoymaqla xəttat bu çatışmazlığı həll etməyə çalışır.

Fəslin **ikinci yarımfəslində** isə **Sədi Sani əsərlərinin bədi xüsusiyyətləri** araşdırılır.

Yüksək istedad sahibi olan Sədi Sani öz şeirlərində bir sıra yeni söz və söz birləşmələrini böyük məharətlə işlətdiyi digər sözlərlə birbaşa əlaqələndirməyə nail olmuşdur. Biz bunun bariz nümunəsini şairin yaradıcılığının əsas hissəsini təşkil edən qəzəllərində daha aydın görürük. Sədi Sani Qarabağının ümumilikdə bizə 227 qəzəli gəlib çatmışdır. Bunlardan 197-si Azərbaycan, 30-u isə fars dilindədir. Azərbaycan dilində olan qəzəllərin 64-ü beşbeytli, 10-u altıbeytli, 47-si yedibeytli, 14-ü səkkizbeytli, 24-ü doqquzbeytli, 11-i onbeytli, 7-si onbirbeytli, 3-ü onikibeytli, 4-ü onüçbeytli, 3-çü – ondördbeytli, 5-i onbeşbeytli, 1-i onaltıbeytli, 1-i onyedibeytli, 1-i onsəkkizbeytli, 1-i isə iyirmiikibeytlidir. Fars dilində olan qəzəllərin 12-si beşbeytli, 2-si altıbeytli, 7-si yeddibeytli, 5-i doqquzbeytli, ikisi – onbeytli, 1-i onüçbeytli, 1-i isə onyedibeytlidir. Ümumi mənzərədən görüldüyü kimi, şair istər Azərbaycan və istərsə də fars dilində yazdığı qəzəllərdə əsasən beşbeytli qəzəllərə üstünlük vermişdir.

Şairin qəzəl yaradıcılığında baş qəhrəman, lirik "mən" onun özüdür. O, sevgilisinin həsrəti ilə çırpınır, ona qovuşmağa can atır, arzularla yaşayır, həyatda ona ruh verən, onda həyat eşqini canlandıran bu varlığın yolunda hər cür məşəqqətlərə dözməyi özünə şərəf bilir. Şair özünün sufi-panteist fəlsəfi görüşlərini də bu qəhrəmanın dili ilə verir. Maraqlıdır ki, şair özünün fəlsəfi, ictimai-siyasi görüşlərini yalnız qəzəllərində vermişdir. Onun digər janrlarda yazdığı şeirlərdə bu mövzuya təsadüf etmirik. Ümumiyyətlə, şairin ədəbi irsini mövzu və məzmununa görə aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- 1.Məhəbbət lirikası, şairin estetik görüşləri,
- 2.Dini-fəlsəfi, təriqət yönlü şeirləri,
- 3.Didaktik şeirləri.

Sədi Sani yaradıcılığında qəzəldən sonra ikinci yeri onun müxəmməs janrında yazdığı şeirləri tutur. Şairin bu janrda yazdığı 26 müxəmməsi və Füzuli qəzəllərinə iki təxmisi bizə məlumdur. Bu

müxəmməslərdən biri dördbəndli, iyirmisi beşbəndli, ikisi yeddibəndli, biri doqquzbəndli, biri onbirbəndli, biri isə onikibəndlidir. Bununla yanaşı, şairin on bir bənddən ibarət bir mənzum məktubu da müxəmməs janrında yazılmışdır. Füzuliyə yazdığı təxmislərin biri beş, digəri yeddi bənddən ibarətdir.

Qəzəllərindən fərqli olaraq, şairin müxəmməsləri xalq danışığı dilinə yaxın, olduqca sadə bir üslubda qələmə alınmışdır. Bu şeirlərdə nikbin əhvali-ruhiyyə, güclü həyat eşqi hakimdir. Hiss olunur ki, şeirlərinin, əsasən, aşağı və orta təbəqənin nümayəndələri tərəfindən oxunduğunu nəzərə alan şair məhz onların ruhuna, təbiətinə uyğun mövzular seçmiş və həmin mövzuları da onların başa düşəcəyi aydın xalq danışığı dilində qələmə almışdır.

Sədi Saninin poeziyada qazandığı uğurların başlıca səbəblərindən biri onun zəngin bədii təsvir və ifadə vasitələrindən böyük məharətlə istifadə etməsidir. Bədii əsərləri bədii dilin mühüm tərkib hissəsi olan məcazsız təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Dilimizdə sözlər müxtəlif mənalarda işləndiyi üçün onun həm həqiqi, həm də məcazi mənaları meydana çıxır. Sözü məcəzi mənası onun daşdığı həqiqi məna yox, sonradan qazandığı şərti mənasıdır. Şair və yazıçılar məhz sözün bu mənasından istifadə edərək əsərlərinə emosionallıq gətirir və bu yolla ifadə etdiyi fikrin bədii təsir gücünü artırır. Başqa sözlə desək: “bir hadisə haqqında aydın, parlaq təsəvvür vermək üçün yazıçı onu başqa bir hadisəyə məxsus əlamətlərlə səciyyələndirir”.¹

Sədi Sani yaradıcılığında təşbehlərdən də geniş şəkildə istifadə etmişdir. Məlum olduğu kimi, təşbeh bədii təsvir vasitələri içərisində mühüm yer tutan sadə məcazlardan biridir. Bəzi nəzəriyyə kitablarında əsas əlamətlərinə görə təşbihlə bənzətməyə fərq qoymur. Onu da qeyd edək ki, Şərq bədii təfəkkür sistemi əsasən bu bədii təsvir vasitəsi üzərində qurulmuşdur.

Sədi Sani şeirlərində bədii fikri dərinləşdirmək, onu daha dəqiq və daha güclü ifadə etmək üçün mübaligədən-hiperboladan da geniş şəkildə istifadə etmişdir. Məlum olduğu kimi, mübaligənin təbliğ, qüllüvv, iğraq,

---

¹ Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Tərtib edən: Ə. Mirəhmədov. Bakı: Maarif, 1978, s.111

ifrat, təfrit kimi çeşidli növləri vardır.² Sədi Sani Qarabağının şeirlərində mübaligənin bu növlərinin, demək olar ki, hamısına rast gəlirik. Məsələn:

Sinəm sitəmi-navəki-qəmzənlə
Bir kürəyə bənzər ki, yanar ahən içində.¹

Beytdə şair sevgilisinin qəmzə oxunun (kirpiyinin) zülmünətuş gələnin sinəsini dəmirçi kürəsində yanan dəmirə bənzətməklə həm təşbeh, həm də mübaligənin ifrat növündən məharətlə istifadə etmişdir.

Mürəkkəb məcaz növlərindən olan metafora da Sədi Sani şeirlərində xüsusi yer tutur. Məsələn:

Nə adətdir gözün, qaşın, həbibim, oynaşib qaynar,
İçər aşıqlərin qanın əcəb cəlladi-cadutək.

Gördü rəngi-ləbin vəqti-məqamında şərab,
Cürəsin çaldı xəcalətdə qalib, səngə tərəf.

Bu nümunələrdəki metaforalar, əslində, təşbih əsasında yaranan metaforik epitetlərdir. Birinci beytdə cəllada (insana) xas olan qəddarlıq – qan içmək xüsusiyyətinin yarımın göz-qaşına, ikinci beytdə, insana məxsus keyfiyyəti şərabin üzərinə köçürülməsi nəticəsində metafora nümunəsi yaranmışdır.

Şair Azərbaycan, fars və ərəb dillərindən istifadə edərək müləmmə də yaratmışdır.

Sədi Saninin bu kimi müləmmələri ilə yanaşı, onun külliyyatı içərisində yeddi bənddən ibarət başdan-başa müləmmə şəklində yazdığı iri həcmli bir müstəzadı da vardır.

Sədi Sani bədii təsvir vasitələri ilə yanaşı, bədii ifadə vasitələrindən də geniş şəkildə istifadə etmişdir. Bədii təsir vasitələri kimi, bədii ifadə vasitələri də əsərin emosionallığını artırmaqla yanaşı, oxucunu nəzərdə tutulan mətləbə daha çox cəlb edir.

Sədi Sani yaradıcılığında bədii suallardan və bədii xitablardan da geniş şəkildə istifadə etmişdir. Bədii xitab sözün, fikrin təsir gücünü, emosionallığını artıran ifadə vasitəsi kimi yerinə, işlənmə məqamına görə, müxtəlif mənə çalarlarına malikdir.

Sədi Saninin ən çox istifadə etdiyi bədii ifadə vasitələrindən biri də təkrirdir. Şairlər təkrirdən, əsasən, şeirin obrazlılığını, emosionallığını,

---

² Quliyev M. Klassik Şərq poetikası. Bakı: Yazıçı, 1991, s.87

¹ AMEA Əlyazmalar İnstitutu Sədi Sani Qarabaği. Divan. Əlyazması. B-1232, 44a

bədiiliyini, poetik təsir gücünü artırmaq üçün istifadə edirlər. Lakin şeirdə təkrir yerinə düşmədikdə, adi, lüzumsuz söz yığnağından başqa bir mahiyyət kəsb etmir. Ona görə də şeirdə işlədilən hər təkriri uğurlu saymaq olmaz. Təkrir o zaman uğurlu olur ki, sənətkar onu zərgər dəqiqliyi ilə misra daxilində yerində, məqamında işlədə bilsin.

Sədi Sani şerlərində sözün estetik gözəlliyini və məzmununu gücləndirmək, fikri daha dolğun şəkildə ifadə etmək üçün hikmətamiz sözlərdən, zərbül-məsəllərdən geniş şəkildə istifadə halları da qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bu kateqoriya nəzəriyyə kitablarında “irsəlül-mərsul və ya təmsil” adlanır.

Sədi Sani şerlərinin təhlili onun xalq danışığı dilinə yaxından bələd olduğunu, hikmətli atalar sözləri və məsəllərdən ustalıqla istifadə etdiyini də aşiq-aşkar şəkildə göstərir. Məsələn:

Qul xətasız olmaz, ağa həm kərəmsiz, Sədiya,
Sahibi-təqsirəm, amma əfvi-təqsir istərəm.¹

XIX əsr Azərbaycan şairləri yaradıcılıqlarında əsas etibarilə əruz vəznindən istifadə etmişlər. Onların əruz vəzninə meyl etmələrinin bir səbəbi ənənədən irəli gəlirdisə, digər səbəbi, ümumiyyətlə, əruz vəzninin musiqili və ahəngdar vəzn olması idi. Digər müasirləri ilə yanaşı, Sədi Sani Qarabağının yaradıcılığında da əruz vəzni aparıcı yer tutur. Onun əldə olan 197 qəzəli əruz vəzninin həzəc, rəməl, rəcəz, müzare, müctəs və münsərih bəhrlərində qələmə alınmışdır. Şairin qəzəl yaradıcılığında ən çox istifadə etdiyi həzəc bəhridir.

Sədi Sani Qarabağının yaradıcılığında ən çox istifadə etdiyi ikinci bəhr rəməl bəhridir. Onun qəzəllərinin təqribən dördü bir hissəsindən çoxu bu bəhrədə yazılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sədi Sani yaradıcılığında, əsasən, şeirin strukturuna və qəzəl dilinə uyğun olan incə, zərif, sadə söz və söz birləşmələrindən uğurla istifadə etmişdir. Onun sadə xalq dilinə müraciət etməsi poetikasını zənginləşdirmək və gözəlləşdirməklə yanaşı, üslub xüsusiyyətlərinin də formalaşmasına güclü təsir etmişdir. Ümumiyyətlə, Sədi Sani bədi təsvir və ifadə vasitələrindən, poetik fiqurlardan yerli – yerində istifadə edən, sünilikdən uzaq olan, şeirlərində oxucu kütləsinin başa düşəcəyi söz və ifadələrdən məharətlə istifadə etməyi bacaran istedadlı sənətkardır.

---

¹ Sədi Sani Qarabaği. Divan. Əlyazması, B-1232, 35b

Sədi Sani özünün sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə bir çox müasirlərindən seçilir. Onun şeirlərinin uğur qazanmasının başlıca səbəblərindən biri də “şeyrin bəzəyi olan” poetik fiqurlardan yerində və məqamında məharətlə istifadə etmişdir.

Şeyr janrları içərisində birmənalı şəkildə qəzələ üstünlük verən Sədi Sani müxəmməs, müstəzad, tərkibbənd, rübai, müsəbbə, qoşma və təcnişləri ilə də özünü ustad bir şeyr kimi təsdiq etmişdir. Şeyrin əldə olan əsərləri göstərir ki, o, Füzuli ədəbi məktəbinin ardıcıl davamçısı olmaqla yanaşı, Vaqif, Zakir, Nəbati kimi sənət korifeylərinin bədii irsindən də yaradıcı şəkildə bəhrələnmiş və onların layiqli varisi olduğunu sübut etmişdir.

Araşdırmanın **nəticəsi** olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1. Sədi Sani Qarabaği XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin ən istedadlı nümayəndələrindən biri olmuşdur. Şeyr haqqında müxtəlif təzkirələrdə verilən məlumatlar, eləcə də lirik şeyrlər "Divan"ının bir neçə nüsxədə günümüzdə qədər gəlib çatması onun öz dövrünün tanınmış qələm sahiblərindən biri olmasını sübut edir.

2. Müxtəlif qaynanqlarda olan bilgiler şeyrin 1841-1879-cu illər arasında yaşaması, ilk təhsilini Qarabağda alması, sonra isə Amasiyaya gedərək burada məşhur təriqət şeyri seyid Mirhəmzə Nigaridən təhsil alması qənaətinə gəlməyə əsas verir. Yaradıcılığında qəzələ üstünlük verən şeyrin lirikasında ilahi məhəbbətlə dünyəvi məhəbbət üzvi vəhdət təşkil edir.

3. Şeyrin lirik şeyrlər "Divanı" dörd nüsxədə mövcuddur ki, onlardan biri avtoqrafdır. Araşdırma zamanı onlar içərisində ən mükəmməli "Divan"ın Türkiyə nüsxəsi olması müəyyən edilmişdir. Şeyrin müxtəlif əlyazma toplularında və təzkirələrdə yer almış şeyrləri də ilk dəfə müqayisəli tekstoloji tədqiqata cəlb olunmuş, ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

4. Şeyrin "Divan"ının müxtəlif nüsxələri üçün səciyyəvi olan qrafik-orfoqrafik xüsusiyyətləri sırasında digər orta əsr türk əlyazmaları üçün də xarakterik olan imla sabitsizliyi diqqəti çəkir. Bəzi nüsxələrdə saiflərin istifadəsində həmzədən və diakritik işarələrdən istifadə halları da qeydə alınmışdır.

5. Sədi Sani poeziyası yüksək bədii sənətkarlığı, zəngin məcazlar sisteminin bolluğu və əlvanlığı ilə seçilir. Klassik Şərq poetikasına dərin bələd olan şeyr təşbeh və metaforlardan, mübaligə və təkrirlərdən bədii sual və xitablardan uğurla bəhrələnmişdir. Şeyrin əldə olan qəzəllərinin çoxu əruz vəzninin həcəz və rəməl bəhrlərində qələmə alınmışdır. Bütövlükdə Sədi Saninin şeyrləri istər dərin mənə tutumu, istərsə də yüksək bədii xüsusiyyətləri ilə seçilən dəyərli sənət örnəkləridir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. "Sədi Sani Qarabağının Türkiyədə tapılan "Divan"ı haqqında". // Azərbaycan Şərqşünaslıq Elminin inkişaf yolları, AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu, Bakı, 2013. s 227-229
2. "Sədi Sani Qarabağının bir mənbədə olan şeirləri haqqında". Azərbaycanın görkəmli şərqşünas alimi, professor Aida İmamquliyevanın 75 illiyinə həsr olunmuş "Şərqşünaslığın aktual problemləri" mövzusunda Respublika Elmi Konfransının materialları. Bakı 2014, s 224-227.
3. "XIX əsr şairi Sədi Sani Qarabaği". Filologiya məsələləri elmi məqalələr toplusu. №7. Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutunu, 2014, s 308-314.
4. "Sədi Sani Qarabaği qəzəllərinin vəzn xüsusiyyətləri". "Təfəkkür". Elmi xəbərlər jurnalı. Bakı: Təfəkkür Universitetinin. 2014 №6, s 89-96.
5. Стихи Сади Сани в "Тезкирейи -Гарадаги" (текстологический и филологический анализ). Национальный Педагогичный Университет имени М. П. Драгоманова. Украинська Академия Наук. Гілея. Випуска 87 (№8). Киев-2014. с 317-320.
6. "Sədi Sani Qarabaği əsərləri". Raqub Kərimov və İlahə Vəliyeva ön sözün müəllifləri, Bakı: Elm və təhsil, 2014, s 303.
7. "Sədi Sani Divanının əlyazma nüsxələrinin qrafik-orfoqrafik xüsusiyyətləri". Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı: BDU- 2(94). 2015. s 89-91.
8. "Sədi Sani Qarabağının dini-təriqət şeirləri". AMEA M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunu. Filologiya məsələləri. № 8. Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutunu 2015, s 337-341.
9. "Sədi Sani və müasirləri". Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı: BDU-3(95). 2015. s.208-211.

Текстолого-филологическое исследование сочинений
Сади Сани Карабаги

РЕЗЮМЕ

Диссертация является первый опыт текстолого-филологического исследования сочинений Сади Сани Карабаги -поэта II половины XIX века. Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и использованной литературы и письменных источников.

Первая глава, названная "Эпоха, среда, жизнь и творчество Сади Сани Карабаги" из двух параграфов, в первом из которых освещаются вопросы, связанные с общей панорамой литературной среды изучаемой эпохи.

Здесь основное внимание уделено исследованию ведущих направлений в азербайджанской поэзии II половины XIX века. Второй параграф посвящен исследованию вопросов, связанных с жизнью и деятельностью Сади Сани Карабаги. В этом полуразделе впервые уточнены факты из биографии поэта, на основе первоисточников.

Вторая глава, названная "Текстологическое исследование сочинений Сади Сани Карабаги" состоит из трех полуразделов. В первом полуразделе освещаются основные полеографические особенности рукописей "Диван"а поэта. Во втором полуразделе исследуются вопросы текстологии рукописных списков "Диван"а поэта. В третьем полуразделе главы исследуются сочинения поэта, имеющие в других рукописных источниках в контексте текстологии.

Третья глава, названная "Филологическое исследование сочинений Сади Сани Карабаги" состоит из двух полуразделов, в первом из которых освещаются графика-орфографические особенности списков "Диван"а поэта. Во втором полуразделе исследуются художественные особенности лирических стихов Сади Сани Карабаги.

В **заключении** подводятся итоги всему исследованию и обобщаются научно-теоретические выводы.

Sadi Sani Garabaghi research philological and textological

SUMMARY

This dissertation is the initial experience of philological and textological research of the poetry of Sadi Sani Garabaghi, who lived in mid to late 19th century. This research is comprised of introduction, three chapters, conclusion and referred literature and first-hand sources. The first chapter, called "the life and work of Sadi Sani Garabaghi" has got two sub-sections.

The first part sheds light on the intellectual environment of his time. The main purpose in this part is to study the poetry in 19th century Azerbaijan.

The second sub-chapter widely discusses the life and work of the poet. In this sub-chapter, for the first time the facts about the poet's life and work has been used by referring to the first-hand sources. The chapter that is called, "The textological analysis of the poetry of Sadi Sani Garabaghi" consists of three sections. In these sub-chapters, the author evaluates respectively the general features of Sadi Sani Garabaghi's work (poleographic specifications), different publications of his poetry and their major characteristics, and conducts the analysis of the publications which have been referred as the main sources for textological and philological discourse.

The third chapter, called "the philological evaluation of the work" has two sub-sections. The first sub-chapter studies the graphic and orphographic qualifications of his work, whereas the second one analyzed the poetic nature of poems of Sadi Sani Garabaghi.

In conclusion, all thoughts, evaluations and arguments analyzed and discussed in chapters are shortly summarized.

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ М. ФИЗУЛИ

На правах рукописи

ИЛАХА ХАЛЕДДИН кызы ВАЛИЙЕВА

**ТЕКСТОЛОГО-ФИЛОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
СОЧИНЕНИЙ САДИ САНИ КАРАБАГИ**

5721.01-Духовное наследие древних рукописей, текстовой
обработки (перевод , исследования и подготовка публикации)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии**

БАКУ-2016